

Lyudmyla BONDAR
Mykolaiv

THE PHILOSOPHY OF THEATER BY LES KURBAS IN LITERARY AESTHETICS YAROSLAV VERESHCHAK

The article is an attempt to compare the creative systems of Les Kurbas and Yaroslav Vereshchak. Motives for the deployment of the Kurbas – Vereshchak discourse are justified in the work. The main concepts of the theater philosophy of L. Kurbas are analyzed in detail and the intersection points of two art practices are indicated. They also established their interrelations and the «echo effect» of the theatrical system of the director in the playwright's work. On the example of the works of J. Vereshchak, the mechanisms of realization of the philosophy of L. Kurbas are traced. Further ways of modifying, complicating certain concepts in the playwright's texts are indicated.

Key words: theater, sign, rhythm, transformation, discourse, time, space.

Людмила БОНДАРЬ
г. Николаев

ПРОЯВЛЕНИЕ ФИЛОСОФИИ ТЕАТРА ЛЕСЯ КУРБАСА В ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЭСТЕТИКЕ ЯРОСЛАВА ВЕРЕЩАКА

Статья является попыткой сравнить творческие системы Леся Курбаса и Ярослава Верещака. В работе обосновано мотивы развертывания дискурса Курбас – Верещак. Подробно проанализированы основные концепты философии театра Л. Курбаса и обозначены точки пересечения двух художественных практик. Также установлено их взаимосвязи и «эффект эха» театральной системы режиссера в творчестве драматурга. На примере произведений Я. Верещака прослежены механизмы реализации философии Л. Курбаса. Указаны дальнейшие пути видоизменения, осложнения определенных концептов в текстах драматурга.

Ключевые слова: театр, знак, ритм, преобразование, дискурс, время, пространство.

Стаття надійшла до редколегії 09.05.2017

УДК 821.161.2+82–312.8

Наталія ВІРИЧ
м. Одеса
Na-ti@bk.ru

СИМВОЛІЧНІ КОДИ В ПРОЗІ В. НЕСТАЙКА

У статті досліджено особливості експлікації символічних кодів у прозі В. Нестайка. Розкрито засоби художнього зображення процесу становлення особистості. З'ясовано ідейно-художні цінності творів В. Нестайка.

Ключові слова: духовні цінності, архетип, буття, художній світ, символ.

Література ХХІ століття позначена прагненням розкривати нові таємниці та особливості становлення особистості. На філософському і культурному ґрунті письменники моделюють художні світи, в яких актуалізується багатовіковий досвід, спроектований на збудження духовного потенціалу етнонаціонального організму в бутті.

Одним із письменників, який здатен через мікросвіт душі персонажа оприявнити макросвіт історії народу, є Всеволод Нестайко. Твори талановитого письменника однозначно входять до кола найчитабельніших і найулюбленіших книг. Не обійдені вони увагою й наукової спільноти. У низці досліджень О. Будугай, О. Гарачковської, Б. Салюк, Н. Сидоренко та ін.

зустрічаємо досить цікаве висвітлення окремих аспектів творчості белетриста (мовностильові, жанрові, поетикальні особливості). Однак творчий доробок В. Нестайка не досліджено повною мірою, зокрема вивчення потребує символічний пласт його творчості, що оприявить «культурні коди» дійсності. Цим і обумовлено актуальність.

Мета розвідки – дослідити особливості експлікації символічних кодів у прозі В. Нестайка.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- висвітлити змістову наповненість символічних кодів у творчості письменника;
- розкрити духовний потенціал творчого доробку В. Нестайка в осягненні дійсності.

«Символ – предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища, має філософську смислову наповненість, тому не тотожний знакові... На відміну від алегорії, що проявляється в конкретному образі, символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і, навпаки, відмінністю внутрішнього і зовнішнього. Тому символ не збігається за своїм значенням із будь-яким тропом...» [4, 621– 622].

За твердженням філософа К. Г. Юнга, архетип «божественна дитина», який символічно поєднує в собі й важливий, почасти навіть трагічний процес осмислення світу та себе у світі, з тією божественною чистотою дитинних почуттів, джерела яких знаходяться саме в минулому стані «блаженного невідання» і «святої простоти», уособлює тяготіння буття людства до рівноваженості емоційного і раціонального начал, до гармонії між минулим, теперішнім і майбутнім, новаціями і традиційними цінностями, – без чого найгеніальніші винаходи розуму можуть стати злом, а прогрес – замість блага для людства, може нести загрозу самому його існуванню. Щоб цього не сталося, – твердить Юнг, – людство повинне зберегти «дитинний стан колективної душі», нагадування про що, зокрема, міститься в архетипній символіці, пов'язаній з образами «божественної дитини».

Особливої актуальності набуває цей архетип, на думку філософа, «при зміні образу богів» [10], тобто в період соціальних чи духовних криз і потрясінь, у періоди масового чи бодай часткового прозріння членів соціуму.

Слушність цієї думки підтверджує звернення багатьох талановитих українських письменників 60-х років минулого століття до теми дитинства як до резервуару природності й душевної чистоти, акумульованій у тих імпульсах народного менталітету, що стимулюють духовне зцілення й відродження народу.

«Божественна дитина», відображена в архетипі, – не є образом емпіричної дитини. Це лише символ, що втілює підсвідомий аспект колективної душі, який у процесі самотворення особистості (набуття особистістю Самості), актуалізується в психіці індивіда. Символ же – завжди багатозаровий і передбачає множинність його потрактування. Саме тому спільні для всього людства архетипи у кожній етнічній спільноті втілюються в цілком своєрідних міфах, казках чи піснях, що виникають на їх основі.

У цьому руслі особливо цікаво прочитується повість В. Нестайка «Загадка старого клоу-

на», крізь призму якої маємо можливість поглибити уявлення щодо всієї прози письменника. Адже предметом обсервації в більшості його творів є процес самостановлення, перетворення підростаючого покоління на особистість – за Юнгом: «народження Самості».

У повісті функцію композиційного стрижня виконує мотив подорожі, дороги, який в українській, як і у світовій літературі неодноразово ставав композиційним ферментом пригодницьких творів.

Всеволод Нестайко проте, на відміну від багатьох своїх попередників, «відправляє» своїх героїв подорожувати не тільки в просторі, а й у часі. Архетипна складова формування самості, символізована в мотиві мандрів у минуле, ніби містить в собі нагадування сучаснику, що формування повноцінної особистості неможливе без знання історії своєї землі та свого народу, без опанування досвіду давно минулих часів і поколінь.

Розповідь про пригоди підлітка в цьому паралельному уявному (але за незначними винятками цілком реальному для свого історичного часу) світі складається із сцен-зустрічей, сцен-зіткнень головного героя-підлітка та його друга – старого клоуна Чака з різними персонажами та їх предками. Через сприймання Стьопою цих персонажів та ситуацій минулого, у яких вони задіяні, й розкриває письменник психологію становлення особистості свого героя, бо саме через виявлення ставлення хлопчика до цих ситуацій і персонажів, яке (ставлення) диктує герою вибір вчинку в тому чи іншому випадку, і виявляється внутрішня позиція героя, процес формування його внутрішнього «Я» як людини духовної.

Усі подорожі, окрім останньої, у повісті В. Нестайка «Загадка старого клоуна» підпорядковані нібито одній меті: відкрити таємницю «весел-зілля, сміх-трави», яка б дала можливість людям бути завжди дотепними й веселими, смішити й робити щасливими інших, бо сміх, на думку малого Стьопи, – «Найбільша людська радість із земних радостей. Підкоривши людині все і всіх, Бог тільки їй одній дозволив сміх», – міркує юний герой повісті, який саме для реалізації мрії приносити людям радість вирішив стати клоуном.

Проте, чим ближче Нестайкові мандрівники наближаються до розкриття цієї таємниці, тим менш актуальною вона стає для них.

Майже в кожній епосі, в яку мандрує зі своїм старшим другом – колишнім клоуном, хлопчик простежує душевне каліцтво.

Так Рудий Август, що символізує в повісті найогидніші якості, які можуть проявлятися в двоногих істотах, з'являється у творі аж у чотирьох розділах – мандрівках. У цирку – він втілення заздрісної, злісної та грошоловної бездарності, здатної на вбивство.

На Куренівці у діда Хихині – це злодійкуватий і нахабний жевжик, який намагається викрасти секрет «весел-зілля, сміх-трави», або бодай купити його на гроші, отримані за влаштовану ним катастрофу красуні Терези.

Діапазон перевтілень негідника безмежний: від нахабного злодюжки-нишпорки – до жалюгідного прохача-лицеміра, який прагне своїми нещирими скаргами видурити у співрозмовника бажане. Коли ж це зробити не вдається, він (впевнений у слабкості старого Хихині) кидається на нього з ножем, а отримавши відсіч, знову повзає навколінки, нагадуючи жалюгідного побитого пса, і, врешті, втікає з дідового обійстя під розкотисте дідове «Хи-хи-хи! Це була остання реприза Рудого Августа, останній сміх, який він викликав у глядача» [6, 132], – підсумовує підліток-оповідач.

Страх перед дідовою помстою погнав негідника із Києва, де він вигулькне знову лише в час окупації міста в ролі фашиста-гестапівця. Це вже не жалюгідний несмішний клоун-бездара, не злодійкуватий жевжик, що повзає на колінах перед мудрим дідом Хихинею, це злісно-іронічний, бундючний злочинець, впевнений у собі – адже тепер його підтримує вся злочинна гестапівська «машинерія».

Але й тепер, коли потреба смішити публіку в ролі клоуна назавжди відпала, він готовий мучити, калічити, вбивати людей задля оволодіння таємницею «весел-зілля, сміх-трави». Цей факт насторожує й заставляє подумати про те, що це таємниче «весел-зілля», окрім безвинної здатності робити людей веселими, може виконувати ще якісь, далеко не безвинні функції.

За «сміх-травою» полюють і персонажі XVII століття – поляки-домінікани Ігнацій Гусаковський і Боніфатій Пантофля, також, власне, окупанти на українській землі, гнобителі українського народу.

Це, як і аморальні представники інших епох (той же Рудий Август, Анем, юний Орест Слимаков із XX століття, Бридак із XIX століття), що використав дитячу працю, не заплативши за неї, та ще й нацькувавши пса на беззахисне хлоп'я, – люди без совісті й честі, хоч і вважають себе вищими, шляхетнішими за інших, кого

зневажливо характеризують як убогих розумом («testemonium paupertatis»). Діапазон їхньої аморальності не вужчий, ніж у Рудого Августа чи юного Слимакова: вони здатні викрасти гаманця й неправдою відняти землю у громади; вони заздрісні, нахабні, пихаті, а проте перед силою – тремтять і принижуються. Корисливість, злостивість, заздрісність, жорстокість, жадібність, зневага до чужих доль і чужих життів – ось риси, що характеризують негативних персонажів, з якими доводиться зустрічатися головному героєві повісті в різні епохи.

Поряд з цим, у всі епохи на шляху Нестайкових мандрівників у часі зустрічаються носії найкращих людських рис, персонажі, що уособлюють добро, чесність, сміливість, шляхетність, милосердя, правдивість, взаємопідтримку та інші якості справжніх людей з високодуховними цінностями.

Та й самі персонажі, з якими зустрічається юний Нестайковий герой у своїх мандрах, при всій, досить яскраво вираженій, індивідуалізації (особливо портретній) все-таки, як і будь-які міфічні чи казкові герої, сприймаються як постаті-символи, що уособлюють різні іпостасі добра чи зла.

Такий авторський акцент переконає читача в тому, що морально-етичні категорії як добро і зло не є явищами, притаманними якійсь певній епосі. Вони – вічні. І вічність зла вимагає від людини, що визначила, обрала себе як Людину, постійної готовності служити добру, перемагати зло, де й коли б воно не виявилось. Саме цьому й вчиться юний герой повісті, мандруючи з мудрим Чаком шляхами історії: розпізнавати зло, давати йому адекватну оцінку та протистояти йому, творячи добро. Ведучи розмову від першої особи – особи самого героя – підлітка, письменник забезпечив собі унікальну можливість уникнути зайвого дидактизму й моралізаторства, а показати становлення особистості хлопчика безпосередньо через його власні оцінки й відчуття, завдяки чому такий процес сповнений живого почуття й безпосередності.

Надзвичайно потужною є пізнавальна складова твору: від цікавинок, пов'язаних із казково-таємничим світом цирку, орнаментованим такими «екзотичними» словами як «форганг», «шамбер'єр», «шпрехшталмейстер» тощо, – до історії столиці України, її визначних місць, архітектурних споруд, музеїв, театрів, вулиць – сучасних і давніх. Повість про пригоди Чака і Стьопа цілком може служити путівником ви-

значними історичними місцями давнього Києва.

Цікавим видається, на наш погляд, й інше наповнення архетипної символіки, що оприявнюється в пошуку героїв: таємниця «весел-зілля», на яку, як зауважив, нарешті, головний герой повісті, «полювали здебільшого лихі люди» [6, 226].

Думається, що оцінити прихований смисл цього таємничого зілля, той підтекст, який прочитується за нібито цілком невинною вигадкою письменника про «весел-зілля, сміх-траву» як засіб «всезагального ошасливлення народних мас», можна лише врахувавши час, коли Всеволод Нестайко формувався як особистість і як письменник та ті ідеологічні шори, в яких функціонувала і з яких вперто і неспинно почала вириватися література 60-х та подальших років ХХ ст. Особливо гостро й болісно ці шори відчувалися молодими українськими письменниками-шістдесятниками.

Адже в країні, яка почала забувати про рани й біль, нанесені голодоморами й репресіями 20–30-х років, лише під дією ще болючіших ран, нанесених Другою світовою війною, несусвітніми повоевними злиднями, новим голодом і новими репресіями, – принципи соцреалізму вимагали від літератури, мистецтва, журналістики лише бадьорої, радісної, веселої тональності, оптимістичного, мажорного звучання, а усміхнена на всі зуби, червонощока доярка в білосніжному халаті й біленьких шкарпетках, що сміялась на фермах із плакатів, ніби щойно сміх-трави наїлася, ніяк не повинна була бути схожа на чорну, згорьовану, знівечену життям колгоспну доярку у рваній фуфайці, яка щоранку болотом мчала з вранішнього доїння додому, аби встигнути скинути єдині на всю сім'ю «кирзяки» 43-го розміру та озуті в них синючка-першокласника й відправити до школи, де йому розповідатимуть про радісне, щасливе життя й показуватимуть білозубих, червонощоких доярок.

Функція «весел-зілля, сміх-трави», даних скоморохом Терешком Губою повсталому в 1068 році народу, (остання подорож Стьопа й Чака в минуле) цілком аналогічна тій, яку виконували в суспільстві оптимістичні, життєстверджувальні література й мистецтво соціалістичного реалізму: вони завуальовували дійсність, відвертали суспільство від гострих і нагальних проблем, служили для більшості населення, як і «весел-зілля» для натовпу в повісті Нестайка, наркотичним засобом, що допомагав не поміча-

ти реальності, не замислюватись над проблемами й не шукати засобів їх розв'язання.

Трагедію такого неадекватного сприйняття дійсності, такої штучної радості та оптимізму бачимо на епізодичному, але яскравому образі Микули Гончара, якому «вуста до посмішки замкнуло», бо у нього «сина на Альті вбито».

Саме задля того, щоб розважити Микулине нестерпне горе, порушує Терешко Губа свій «скомороший покін» і розв'язує торбинку зі «сміх-травою», пожувавши яку Микула вмить забуває про загибель сина, про горе, а натомість «розкотисто регоче на повні груди». «Це було страшно, – підсумовує Стьопа. – У нього ж сина вбили...» [6, 223].

Натовп, який щойно готувався боронити вітчизну від ворогів, який прогнав князя, щоб захити по-новому, тягне до Терешка руки за «весел-зіллям...».

Наступна картина – гротескне, пророче зображення руйнації, розкрадання країни, яку так довго вважали великою й могутньою. «За хвилину вже реготав, заливався докіль Терешка весь натовп... Де не взялися бочки з медом хмільним... і тут уже щось страшне почалося... «Якісь меткі люди розтягали з палацу добро – хутра, скрині, золоте й срібне начиння, коштовності ... Там двоє, вириваючи один в одного, на шматки роздирають золотом шиті жіночі шати»... [6, 225]. Охоплені шалом розкрадання й привласнення, люди не бачать одне одного, топчуть менших і слабкіших, не чують поодиноких застережливих голосів тих, кому «весел-зілля», не затьмарило розум.

І на тлі цієї розгнужаної стихії – розгублено-винувате обличчя Терешка Губи – людини, яка щиро хотіла добра і радості людям.

Тут у черговий раз стикаємось із неодноразово відзначуваною нами рисою творчості В. Нестайка, яку ми назвали б «розширенням діапазону авторської комунікації з читачами».

Полягає ця риса в умінні письменника, не порушуючи канонів дитячої літератури, (які передбачають обов'язкову зрозумілість і доступність тексту для читача-дитини) та не змінюючи стилю, майже в кожному своєму творі привносити в окремі блоки дитячого тексту додаткові змісти, призначені для дорослого реципієнта, що спонукають його до роздумів над актуальними проблемами свого часу.

Отже, втілюючи в мотиві подорожей у минуле ту архетипну складову набуття Самості, що символізується мандрами «божественної

дитини», В. Нестайко зумів привнести в цей мотив важливу думку про те, що знання історії своєї землі та свого народу, знайомство з його традиційними цінностями є необхідною умовою формування духовної особистості, набуття Самості, бо саме ці знання, врешті-решт, є базовими при виборі людиною себе і свого життєвого шляху.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 270 с.
2. Білодід Ю. М. Філософія : Український світоглядний акцент : Навчальний посібник / Ю. М. Білодід. – К. : Кондор, 2006. – 355 с.
3. Гуцол С. Ю. Психологічні особливості структурних складових неоміфологічного нарративу / С. Ю. Гуцол // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – Вип. 1. – С. 103–108.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
5. Мелетинский Е. М. Аналитическая психология и проблемы происхождения архетипических сюжетов / Е. М. Мелетинский // Вопросы философии. – 1991. – №10. – С. 41–47.
6. Нестайко В. З. Загадка старого клоуна : повість / В. З. Нестайко. – К. : Країна Мрій, 2010. – 272 с.
7. Салюк Б. А. Образ мегаполісу у творах для дітей Е. Кестнера та В. Нестайка / Б. А. Салюк // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч. IV. – С. 82–189.
8. Сидоренко Н. І. Жанрові модифікації і поетика української дитячої повісті 60–80-х років ХХ століття : дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.01. / Сидоренко Наталія Іванівна – Херсон, 2010. – 219 с.
9. Титаренко Т. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності / Т. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
10. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М.: «Университетская книга», АСТ, 1996. – 714 с.

Nataliia VIRICH

Odessa

THE SYMBOLIC CODES IN THE PROSE OF V. NESTAYKO

The article examines the peculiarities of explication of the symbolic codes in the prose of V. Nestayko. Disclosed features of artistic image of the process of identity formation. Defined the ideological and artistic value V. Nestayko.

Key words: spiritual values, archetype, being, the art world, symbol.

Наталья ВИРИЧ

г. Одесса

СИМВОЛИЧЕСКИЕ КОДЫ В ПРОЗЕ В. НЕСТАЙКО

В статье исследованы особенности экспликации символических кодов в прозе В. Нестайко. Раскрыты средства художественного изображения процесса становления личности. Выявлены идейно-художественные ценности произведений В. Нестайко.

Ключевые слова: духовные ценности, архетип, бытие, художественный мир, символ.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2017